

LÖKÖS ISTVÁN: ZRÍNYI EPOSZÁNAK HORVÁT EPIKAI ELŐZMÉNYEI

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997, 233 l. (Csokonai Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 10).

Lökös István vállalt kutatási feladatát Hadrovics László 1970-ben, a *Délszláv filológiánk a felszabadulás után* című tanulmányában tűzte ki (Filológiai Közlemény, 1970, 3–4), amikor a Zrínyi-kérdés kapcsán megállapította, hogy Klaniczay Tibor Zrínyi-monográfiája minden további kutatás alapja, egyúttal pedig jelezte, a *Szigeti veszedelem* kapcsolatban van még felkutatni, megismerni való – éppen a 15–16. századi horvát költészet tüzetes vizsgálata terén. Utalt arra, hogy nem ismerik a kutatók azt a horvát krónikát, amely Zrínyi Miklósnak, a költőnek egyik forrása volt, és amelyből azt az adatot merítette, hogy Zrínyi ölte meg a szultánt, valamint Képes Géza nyomán arra is figyelmeztetett, hogy a *Szigeti veszedelem*ben is vannak középrimes sorok, amelyek a 15–16. századi horvát költészetnek „szinte elengedhetetlen kellékei”, és hozzátette: „lehet, hogy Zrínyi önkéntelenül is horvát reminiscenciák hatása alá került a verselésében”.

Ezeknek a kérdéseknek jobb és szélesebb körű megismerését szolgálja Lökös István munkája, amelyben a szerző a közismert világirodalmi (elsősorban olasz) háttér mellé odarajzolja immár a délszlávot is az 1501 és 1638 közötti időszakban – Marko Marulić *Judit* című eposzának megírásától a nagy dubrovnikai eposzíró, Ivan Gundulić haláláig. Lökös István nem úttörő a problémák felvetésében, hiszen Margalits Ede és Hajnal Márton kompara-

tisztikai értekezései a századfordulón (1903, 1905), majd Szegedy Rezső (1915), Bajza József (1937) és Hadrovics László (1938) tanulmánya biztosította a *Szigeti veszedelem* kapcsolatos vizsgálatok kontinuitását, s ezek a tapasztalatok a háború után Klaniczay Tibor 1954-es, illetve 1964-es Zrínyi-monográfiájának Karnarutiéről szóló mondataiban szintetizálódtak. Király Erzsébet 1993-as *Szigeti veszedelem*-kiadásának előszavában a minket érdeklő horvát relációt (Karnarutić szerepét az eposz megformálásában) Klaniczay Tibor megállapításaként nyomatékosítja, és hangsúlyozza jelentőségét az addigi nézetekkel szemben. Csuka Zoltán *A jugoszláv népek irodalmának történetében* (1963) már betekintést kínál a magyar olvasónak Marko Marulić, Brne Karnarutić és Ivan Gundulić munkásságába, most pedig Lökös István nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy Zrínyi Miklós hőskölteményének horvát epikai előzményeit tárja fel. Azokra a jelenségekre irányítja a figyelmet, amelyek a magyar kutatókat Lökös Istvánhoz hasonló részletességgel még nem foglalkoztatták. Lökös a horvát nyelvű műepika olyan alkotásainak elemzését végezte el, amelyek közvetve-közvetlenül a *Szigeti veszedelem* szövegébe, még inkább pedig Zrínyinek, a költőnek a tudatába épültek, anélkül azonban, hogy vállalta volna a költő horvát irodalmi ismereteinek vizsgálatát, mert feltételezhetően ezek az ismeretek alaposabbak voltak, mint

amennyire eddigi ismereteink alapján gondolni lehetne. Lőkös István monográfiajának írása közben kettős feladatot vállalt: megbízható képet akart rajzolni a horvátországi (elsősorban a horvát, de ugyanúgy a latin nyelvű) műepika történetéről a maga kijelölt 1501 és 1638 közötti időszakban, másodsorban olyan eszmetörténeti fejlődésvonalat, alakulástörténeti görbét kívánt felrajzolni, amely azt mutatja meg, hogy Marko Marulić művészetétől Brne Karnarutić versén át egyenes út vezet Zrínyi költői műhelyéhez, Marko Marulić *Judit* című eposzától Karnarutić históriás énekén át Zrínyi *Szigeti veszedelem* című hőskölteményéig. Kitekintésként pedig – a feltételezhető kiágazásokat is érintve – Ivan Gundulićig nyomozza az eposzműfaj, a török veszedelem és Szigetvár ostroma kérdésének összefonódását is. A fejlődésvonalnak két ága van: az egyik a műformát, a másik az eszmét célozza. Lőkös István mind a két ágon nyomoz. Nyomban megállapíthatjuk, hogy nem egyforma mértékben tett eleget a szerző mindezen elvárásoknak. Biztosabban mozgott a monográfiaírásnak a jelenségeket leíró és azokat összevető szférájában, s bizonytalanabb volt, amikor eszmetörténészként kellett megnyilatkoznia: sok kérdés tisztázását nem vállalta, azokat a horvát irodalomtudomány feladatának tudta be.

Joggal áll Lőkös István figyelmének előterében Marko Marulić műve, amelynek egy kismonografiát kitevő figyelmet szentelt könyvében *A Marulić-jelenség* címmel. A magyar világirodalom-ismeretben szinte teljesen ismeretlen spliti-spalatói író a horvát irodalom első nagy egyénisége, aki a középkor és a reneszánsz határán egyként mesterien kezelte a középkori világ anyanyelvét, a latint és anyanyelvét,

a horvát nyelv spalatói dialektusát. Marulić tudott mind a teológus, mind a világi értelmiségi ember módján gondolkodni és magasrendű műveket alkotni. Ő az, akit Hadrovics László 1938-ban a „régii horvát irodalom legegységesebb elméjének” mondott. Világi ember volt, aki a bűnös fiatalkor után fordult a valláshoz, „tért meg”, és 1500-ban elkészítette Kempis Tamás *Krisztus követése* című művének horvát fordítását, majd 1501-ben megírta *Judit* című elbeszélő költeményét, amely majd húsz év múlva jelenik meg nyomtatásban. „Amennyire istenfélő, annyira tudós” író lehetett Marulić, ahogyan egyik modern horvát életrajzírója minősítette, főképpen ha arra gondolunk, hogy szépírói munkái szorosan összefüggnek a vallással kapcsolatos elmélkedő karakterű, példázatszerű alkotásaival. Egyszerre képviselte a jámborságot, a tanultságot és a szépen szólást, tehát a pietást, az erudíciót és az eloquentiát, ezeket az Erasmus hirdette erényeket.

Annál feltűnőbb, hogy Lőkös István a teológus Marulićnak szentel kiemelt, részletekben bővelkedő figyelmet, amit akkor fogadhatunk el célravezetőnek, ha mindenekelőtt a szempontunkból elsősorban érdeklélő *Judit*-eposzban is a teológus tettét értékeljük. Holott költői alkotásról van szó, amelynek nem teológiai vonatkozásai vannak, hanem bibliai kapcsolódásai. Lőkös István könyvének Marulićról szóló fejezetében a kívánatosnál terjedelmesebb figyelmet szentelt a morálteológus írónak. Viszont még a kívánatos időrendet is elhanyagolva a Kempis-fordítást csak a Marulić-fejtegetések nyolcadik fejezetében tárgyalja, és ott Kempis hatását elhanyagolhatóan mondja, hogy nyomban utána megállapítsa: „ter-

mészetes, hogy a vallástudományok iránt fogékony, egyúttal költői ambíciókat is dédelgető Marulićot megragadta a modern ájtatosság, Kempis Tamás művéből megismert, spekulativitástól mentes gyakorlatiassága, az erények napi gyakorlására vonatkozó és a mindennapi vezeklés szükségességét hangsúlyozó intelme, s a hitélet érzelmi alapozottságú átélése” (37). Valójában a Kempis-fordítás szerepet játszhatott a Judit-eposz eszmei kialakításában, s feltételezhetően az 1506-ban megjelent *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* című traktátusában is, amely vagy párhuzamosan formálódott a Judit-eposszal, vagy közvetlenül követte azt. Erre vall Lőkös Istvánnak az a megfigyelése, hogy a *De institutione bene vivendi...* negyedik könyvének negyedik fejezete, amely az igazság és a hazugság kategóriáit vizsgálja, felmenti Juditot, aki csellel ölte meg Holofernészt. Lőkös a pia fraust emlegeti, de említhette volna a vis maiort is, amikor – Marulić szavaival – „olykor mégis szükséges alakoskodni, titkolózni és hazudni”, hogy súlyosabb bünt ne kelljen elkövetni. Lőkös István idézi Marulićnak a sorait, amelyek egyúttal a Judit-történet összefoglalóját adják: „És mégis, ki merné elítélni az özvegy Juditot a ravaszságáért, csalásáért és tiszta hazugságáért, amellyel felszabadította szülőföldjét a megszállás alól, egész Júdeát pedig, azaz Isten népét a rabság veszedelmétől” (27). Szerzőnk nem tudott ellenállni a csábításnak, és Marulić művét nem a költő, hanem a moráleteológus alkotásaként szemlélte, és nem vette kézbe E. R. Curtius nevezetes művét, amelyben azt a megállapítást is megtalálta volna Jeromosról, Marulić földijéről szólva, hogy a Biblia „nem csupán szent dokumentum, hanem irodalmi mű is”.

Szembeötlő, hogy Lőkös István ragaszkodik például az in medias res eposzi követelményéhez akkor is, amikor azt nem leli fel Marulić eposzában. Idézi magának az eposznak a teljes címét: „Spalatói Marko Marulić könyve, amelyben Juditnak, a szent özvegynek története található horvát versekbe szedve, hogyan öli meg Holofernészt, a hadvezért tulajdon hadserege kellős közepén, és szabadítja meg az izraeli népet a nagy pusztulástól” (214). Érthetetlen, hogy ebben a terjedelmes címben látja az in medias res meglétét az eposzban, mondván, így biztosította Marulić a „medias res kezdést és a retrospekciót is”. Valójában nem talál sem az egyiket, sem a másikat, de az epizódoknak sincs meg az a szerepük, amelyet a szerző az eposzi cselekményépítés szabályainak ismeretében feltételezett. Egyenes vonalú az eposz cselekménye, s Judit csak a harmadik énekben kapcsolódik az eseményekbe, amikor Holofernész serege Betulia falai alá érkezik, s azután halad tovább a történet a végkifejlet felé.

Lőkös István monográfiájának másik vitatható tétele a „po običaju naših začinjavac” kifejezés értelmezése és értékelése. Lőkös szerint Marulić „éles különbséget tesz az általa rímfaragónak tekintett hazai versszerzők (začinjavac) és a régi poéták (starih poet), azaz az ókori mesterek között” (63). A szerző láthatóan úgy értelmezte Marulić előszavának ezt a kitételét, hogy a hazai versszerzőket lenézte, másodrendűeknek, „rímfaragóknak” tartotta. Azonban Marulić eposzában nem találni alapot erre a feltételezésre. Valójában Marulić egyforma tisztelettel beszél mind a horvát nyelven verselőkről (hiszen maga is horvát nyelven írta eposzát!), mind a követett mintáit megalkotó régi poétákról.

A horvát verstani irodalom már tisztázta Ivan Slamnig dolgozatával a začinjavac kérdését: Marulić előszava szerint a začinjavac a költő horvát nyelven. Sajnálatos az is, hogy míg Lőkös István gondosan számba veszi a „régí poéták”, elsősorban Vergilius, majd Dante követésének adatait, a „mi versszerzőink szokását”, tehát a horvát nyelvű verselés jellemzőit nem írja le, holott nyilvánvalóan arról a „kétszer rímelő izoszillabikus tizenkettős sorfajról” van szó, amelyről maga a szerző is közli, hogy már Marulić előtt is ismerték, és egy 1363-ból származó adatra hivatkozik, majd közli, hogy a 15. században már alkalmazták Zadar, Dubrovnik és Split horvát poétái.

A Marulić-fejezetek kapcsán végül sajnálni kell, hogy Lőkös István megállt a Judit-eposz elemzésénél, az erre következő majd 25 év költői termésének már alig vagy egyáltalán nem szentelt figyelmet. Latin nyelven írt Dávid-eposzt, amely csak 1954-ben jelent meg, még emlegeti, de nem nyomatékosítja a Judit-epossal rokon tematikáját. Nem említi a Herkulesről szóló Marulić-művet, csak annak 1519-es, Erasmust emlegető ajánlását figyelte meg. Pedig páratlan alkalom nyílt, hogy egy Marulić-monográfia teljességével mutassa fel a magyar irodalomtudományak a spliti író, aki Beriszló Péter horvát bán és veszprémi püspök baráti köréhez tartozott. Az azonban kiteszik Lőkös István munkájából, hogy Marko Marulić Kempis Tamástól eljutott Erasmusig, aki az 1510-es években éppen Jeromos műveivel foglalkozott.

Lőkös István könyvének másik nagyobb egységében Brne Karnarutić munkásságával, azon belül elsősorban a *Vazetja Sigeta (Sziget várának elfoglalása)* című epikus költeményével foglalko-

zik. Jelentős fejezete ez az értelmezésnek, hiszen Karnarutić művéhez nem Zrínyi Miklós hőskölteménye felől közelít. Az ilyennek, azaz a Zrínyi–Karnarutić-kutatásnak a magyar tudományban immár százéves a múltja. Lőkös István Karnarutić mintája és példája, Marko Marulić Judit-eposza felől közelíti meg a *Szigeti veszedelemben* is tetten érhető zadari-zárai katonaköltő művét. A szerző e mű jelentős közvetítő szerepét mutatja be dolgozatában. Egyet lehet érteni azzal a célkitűzéssel, hogy „körvonalazza”, milyen módon illeszkedik Karnarutić műve a törökellenes horvát műepika „Marulićtól Gundulićig ívelő folyamatába”. Az új horvát irodalomtörténet-írás java eredményeinek ismeretében mód nyílt számára, hogy a magyar filológia Karnarutić-képét újrarajzolja. Nem mindenben lehet azonban egyetérteni azzal az állítással, hogy ezeknek az új interpretációknak valódi „nóvuma” az, hogy a vizsgálódás körébe került Karnarutić másik műve, a *Ljubav i smrt Pirama i Tižbe (Pyramos és Thisbe szerelme és halála)* című műve is, mint ahogyan problematikusnak tetszik az a feltételezés, hogy azért ajánlotta Ovidius-átdolgozását éppen Verancsics Antalnak, mert felismerte, hogy a zadariak a „török elleni védelmet... elsősorban a magyar királytól és alattvalóitól remélhették és nem annyira Velencétől” (126). Legnagyobb eredménye az újabb horvát vizsgálódásoknak Karnarutić Marulić-recepciójának tüzetes kivizsgálása. Lőkös István Franjo Švelec elemzésére támaszkodik, aki Marulić és a 16–17. századi zadari költők kapcsolatait vizsgálta. E dolgozatból vette példatárát is, de nem tud Pavao Pavličić frissebb, 1989-es dolgozatáról a spliti Mogučnosti című folyóirat Marulić-számában, amely a legrészlete-

sebb a Marulić–Karnarutić-kapcsolatok kimutatásában. Pavličić számba vette a motívumokban, az eposz struktúrájában, nyelvében tetten érhető Marulić-hatásokat, de azokat a pontokat is, amelyek a különbözőségekről vallanak. Ez utóbbiak között a legfontosabb talán az a megfigyelés, hogy Karnarutić nem fejlesztette művét a *Judit* mintájára valódi eposzá, hanem a históriás ének szintjén tartotta, mert egyetemes jelentést nem tudott történetének adni. Ellenben Karnarutić volt az, aki Szigetvár „veszedelmében” meglátta az eposzi lehetőséget!

Az értekezés írója igazán elemében akkor volt, amikor két szöveget vethetett össze: Marulic Judit-eposzát a Bibliával, Karnarutić *Szigetvár elfoglalását* Ferenc Črnko *Sziget megszállása és elfoglalása* című beszámolójával. Črnko szövegét a maga tolmácsolásában idézi, noha a Rúzsa Lajos és Angyal Endre *Cserenko és Budina* című közleményében (Századok, 1971, 1) elérhető magyar fordítását is használhatta volna.

Elszalasztott alkalomnak tetszik, hogy Lőkös István mellékesen érinti csupán azt a Zrínyinél megszólaló és a *Szigeti veszedelemben* kiteljesedő gondolatot, hogy Isten a törököt a magyarok bűne miatt büntetesként küldte a nyakukra. Hivatkozik Klaniczay Tibor Zrínyi-monográfiájának megfelelő fejezetére, amelyben éppen e gondolattal kapcsolatban Klaniczay azt állította, hogy ebben a felfogásban Zrínyi a „reformáció eszmekörére támaszkodik”. A magyar eszmei örökség erre látszik utalni, ám Zrínyinek horvát és katolikus forrásai is voltak. Ugyanez a gondolat, amelyet Marko Marulić szólaltatott meg, Karnarutić révén nyilvánvalóan bekerült Zrínyi tudatába.

Kevésbé sikerült és kevésbé meggyőző Lőkös István könyvének Gundulić-fejezete (188–202). Nyilván a teljesség igénye sugallta, hogy foglalkozzon Gundulićtyal és nagy művével, az *Osman* című barokk eposzsal. A szerzővel együtt tehetjük fel mi is a kérdést: „eljuthatott-e Zrínyihez valamely kézíratos változata” a horvát eposzhoz?

A könyv kiegészítő fejezetei közül a Sztárai- és a Tinódi-analógiák a legtöbb mondóak, noha a Sztárai–Marulić érintkezés ténye inkább feltételezés, hiszen Marulić egyes életrajzírói szerint nincs semmi bizonyossága annak, hogy Marulić Padovában tanult. Mindenesetre szép filológiai fegyvertény lenne e kérdés megválaszolása!

Néhány apróbb megjegyzést is igényel Lőkös István könyve. Hadrovics László neve kimaradt a névmutatóból, holott a szövegben említi nevét. Elkerülte a figyelmét Vladimir Vratovićnak *Hrvatski latinizam i rimska književnost (Horvát latinitás és a római irodalom, Zágráb, 1989)* című tanulmánykötete, amelyben értekezés olvasható a latin és a horvát nyelvű *Davidiaszról*, a latin nyelv és a nemzeti nyelvek viszonyait vizsgáló dolgozat pedig foglalkozik Marulić *Judit*-jával, valamint Marulić és Beriszló Péter kapcsolatával.

Lőkös István, a fentiekből is kitetszik, a magyar tudományosság szempontjából jól minősíthető témát dolgozott fel, amikor a 16–17. századi horvát törökellenes műepikát és Zrínyi Miklós gondolkodását vizsgálta, valamint a *Szigeti veszedelem* mögé odarajzolta a horvát eszmei-irodalmi hátteret is, kiegészítve ilyen módon eddigi Zrínyi-ismereteinket. Felfedte, hogy a horvát irodalom szintén kidolgozta azokat

az eszmei téziseket, amelyek Zrínyi felfogásának is sarkalatos tételei. Nevezetesen azt, hogy Isten büntetése a török veszedelem, és hogy az idegen túlerővel a számbelileg kisebb, de erkölcsileg tiszta és egységes közösség képes megküzdeni.

Lőkös István elsősorban filológusként s kevésbé műértelmezőként vagy szellem-

történészként vizsgálta a három adriai város: Split-Spalato, Zadar-Zára és Dubrovnik-Raguza íróinak a törökellenesség jegyében írott műveit. Megállapításait legtöbbször hitelesíti a horvát irodalomtörténet-írás. Szerzőnk nagyjából naprakészen forgatta forrásait.

Bori Imre

EISEMANN GYÖRGY: SZIMBÓLUM ÉS METAFIZIKUM KOMJÁTHY JENŐ KÖLTÉSZETÉBEN

Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1997, 208 l.

Komjáthy Jenő az a fajta különös költő, akinek a verseit kezdettől igen kevesen olvasták; mégis lírikusok, irodalmárok számára nyomatékosan számon tartott példa, visszatérő, újrapított téma. Vajon miért? Napjainkban is tanúi lehetünk az élő jelenségnek. Évtizedek után, 1989-ben jelent meg verseinek és válogatott prózájának kiadása (Rába György gondozásában), s az utóbbi években immár a harmadik olyan elmélyült tanulmányt tarthatjuk a kezünkben, amely különös figyelmet szentel a költőnek. (NAGY Attila Kristóf, *Szemlelmi bonctan*, Bp., 1992; S. VARGA Pál, *A gondviselésihittől a vitalizmusig*, 1994; s jelenleg Eisemann György munkája.) Mi indokolja ezt a fokozott érdeklődést?

Eisemann György könyve válaszok sorát adja a felvetett kérdésre. Elsőként úgy térképezi fel az eddigi irodalomtörténeti megállapításokat, hogy nem elégszik meg az alkalmazott minősítések fogalmi tisztázásával, hanem e fogalomtisztázások feltételrendszerét, háttérét is megvilágítja. Azaz: Komjáthy Jenő költészete megközelítésének szemléleti kereteit jelöli ki, középpontba állítva – a címben is kiemelt

– „szimbólum” és „metafizikum” jelenségeit. Pontosítja, milyen értelemben tekinti a Komjáthy-lírárt „metafizikus”-nak. E jelző kapcsán hangsúlyozza filozofikum és költészet alapvető különbözőségét. Őv az immanens filozófiai kategóriákkal való megközelítéstől. Lírikus, líra esetében csakis a „műformában megjelenő” világkép metafizikai voltáról van szó. A költő, a költészet oldaláról annak „metafizikai igényéből” indul ki, mint az evilági ismereteken túli, transzcendens tudás felfedezésére irányuló törekvésekből. Az ilyen értelmű költői metafizika eredendően vonzódik a szimbolikus kifejezéshez. Eisemann ezen az összefüggésen belül azt állítja reflektorfénybe: lehet-e a kettő (metafizikus igény és szimbolizáció) között esztétikai kapcsolat? Majd így kérdez tovább: ha lehet, miként alakul ki? milyen változatokat, módokat alkot? Úgy véli, hogy a kettő esztétikai kapcsolatának módja, típusa, árnyalata stb. az, amely összehasonlíthatóvá tesz hasonló nemzetközi művészeti folyamatokat egymással. Köztük elhelyezhetővé tesz például egy Komjáthy Jenő által megteremtett lírát; hozzásegíthet annak körülhatárolásához,